

Archívne pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku v období budovania socializmu (1945—1960)

Ladislav Hubenák

Zvýšený záujem o štúdium dejín štátu a práva v najnovšom období, v období národnej a demokratickej revolúcie a v období budovania základov socializmu v našej vlasti núti aj právnych historikov vo zvýšenej miere obracať svoju pozornosť i k pramennému archívnemu materiálu. Nie je to však úloha ľahká, pretože väčšina archívnych fondov nie je ešte odborne archívne spracovaná a sprístupnená analytickými archívnymi pomôckami (inventármi, katalógmi) a na rozdiel od archívnych fondov z obdobia do roku 1945 nie sú sprístupnené ani formou sprievodcu po fondoch.

Chceli by sme preto v našej štúdií podať aspoň prehľad základných archívnych fondov k dejinám štátu a práva v slovenských archívoch s úmyslom informovať podrobnejšie českých a slovenských právnych historikov pracujúcich na témach z obdobia po roku 1945 o možnostiach štúdia týchto materiálov v archívoch na Slovensku. Uvedomujeme si, že tento prehľad archívnych fondov k dejinám štátu a práva z obdobia rokov 1945—1960 je priekopnícka práca a má ďaleko k dokonalosti. Nie je iste ani možné uviesť v našej štúdií vyčerpávajúco všetky fondy slovenských archívov vzťahujúcich sa k skúmanému obdobiu. Domnievame sa však, že charakteristika fondov a upozornenie aspoň na najdôležitejšie z nich pomôže právny historikom v ďalšej práci ako dobrá orientačná pomôcka.

Naša štúdia organicky nadväzuje na naše predchádzajúce dve štúdie o archívnych prameňoch k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu.¹

Archívne fondy k skúmanému obdobiu nachádzajú sa v Štátnom slovenskom ústrednom archíve v Bratislave, v Štátnych archívoch v Bratislave (a jeho pobočke v Nitre), Radvani (pobočka v Bytči) a v Košiciach (s pobočkami v Prešove a Levoči) a v okresných archívoch. Štátny slo-

¹ Pozri: 1. L. Hubenák, Archívne pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu (1918—1945) (časť I. — do r. 1918), Právnehistorické štúdie roč. 11 (str. 229—250). 2. L. Hubenák, Pramene k dejinám štátu a práva na Slovensku za kapitalizmu (časť II., III. r. 1918—1945), Právnehistorické štúdie roč. 12 (str. 159—176).

venský ústredný archív opatruje, odborne spracováva a sprístupňuje archívne fondy slovenských ústredných orgánov, organizácií a inštitúcií, štátne archívny materiál krajskej a okresné archívny materiál okresnej proveniencie a významu.

Je len pochopiteľné, že aj centrálné fondy sú nepostrádateľné pre štúdium otázok vývoja štátu a práva na Slovensku. Tieto fondy (ide o archívny materiál ministerstiev, Predsedníctva vlády, Kancelárie prezidenta republiky a ďalších centrálnych orgánov a inštitúcií) sú sčasti sústredené v Štátnom ústrednom archíve v Prahe, sčasti sú ešte v opatrovaní svojich pôvodcov, ďalej v Archíve Kancelárie prezidenta republiky, Archíve Ministerstva zahraničných vecí, Archíve Národného zhromaždenia a Vojenskom historickom archíve. Významný materiál opatruje aj Archív Ústavu dejín KSC v Prahe a Ústav dejín KSS v Bratislave a záverom treba spomenúť aj fondy Archívu Ústrednej rady odborov v Prahe.

Najdôležitejšie a najzávažnejšie materiály k štúdiu otázok vývoja štátu a práva v období po roku 1945 na Slovensku opatruje a sprístupňuje Štátny slovenský ústredný archív (ďalej ŠSÚA) v Bratislave. Základný materiál poskytujú najmä zachované písomnosti slovenských národných orgánov: 1. Slovenská národná rada (1944–1960), 2. Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov (1945–1953), 3. Povereníctvo vnútra (1945–1960), 4. Povereníctvo financií (1945–1960), 5. Povereníctvo školstva a kultúry (1945–1960), 6. Povereníctvo informácií a osvety (1944–1952), 7. Povereníctvo kultúry (1953–1956), 8. Povereníctvo spravodlivosti (1945–1960), 9. Povereníctvo priemyslu a obchodu (1945–1953), 10. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (1945–1960), 11. Povereníctvo dopravy (1945–1960), 12. Povereníctvo techniky (1945–1960), 13. Povereníctvo spojov (1945–1960), 14. Povereníctvo pracovných síl (1945–1950), 15. Povereníctvo zdravotníctva (1945–1960), 16. Povereníctvo výživy (1945–1949), 17. Povereníctvo lesov a drevárskeho priemyslu (1945 až 1958), 18. Povereníctvo miestneho hospodárstva (1953–1958), 19. Povereníctvo obchodu (1947–1960), 20. Povereníctvo ľahkého priemyslu (1946 až 1958), 21. Povereníctvo potravinárskeho priemyslu (1945–1960), 22. Povereníctvo spotrebného priemyslu (1949–1960), 23. Povereníctvo stavebníctva (1948–1960), 24. Povereníctvo štátnej kontroly (1945–1960). Archívne fondy ďalších úradov a inštitúcií, ktorých materiál má vzťah k našej problematike uvedieme v ďalšej časti štúdie.

Základným pramenným materiálom k dejinám štátu a práva na Slovensku v období rokov 1945–1960 sú písomnosti archívneho fondu Slo-

venská národná rada (1944–1960). Slovenská národná rada konštituovaná „Vianočnou dohodou“ v roku 1943 prevzala úlohu vedenia domáceho ilegálneho protifašistického odboja. Legálne fungovala SNR v Banskej Bystrici počas Slovenského národného povstania ako vrcholný orgán štátnej moci na Slovensku, potom od februára 1945, po oslobodení východného územia Slovenska účinkovala v Košiciach do apríla 1945, kedy sa presťahovala do Bratislavy.

Prvým zákonným opatrením Slovenskej národnej rady bolo nariadenie č. 1 zo dňa 1. septembra 1944, ktorým SNR ako politická predstaviteľka domáceho odboja prevzala výkon všetkej zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. Túto činnosť vykonávala SNR prostredníctvom troch svojich základných orgánov, 1. pléna SNR, 2. predsedníctva SNR a 3. povereníctiev SNR. Predsedníctvo SNR ako vedúci politický orgán zriadilo nariadením SNR č. 2 z 21. februára 1945 Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady, ktorý mal aj funkciu sekretariátu. Organizácia Kancelárie SNR prešla niekoľkokrát reorganizáciou, preto jej organizačnú štruktúru neuvádzame. Archívnym usporiadaním materiálu vznikla nasledujúca štruktúra archívneho fondu: I. Písomnosti z košického obdobia, II. Písomnosti zvlášť protokolované (t. j. dôverné), III. Písomnosti obyčajne protokolované, IV. Písomnosti neprotokolované a V. Vyznamenania Rádom SNP. Samostatnú skupinu tvorí spisový materiál predsedov SNR.

Veľmi dôležitý materiál obsahuje skupina spisov predsedov SNR (J. Lettrich, K. Šmidke, Fr. Kubač, L. Benada). Okrem korešpondencie k najdôležitejším otázkam politického vývoja na Slovensku nachádza sa v tejto skupine: Osnovy dekrétov prezidenta republiky (1945), materiál z obžaloby proti vedúcim činiteľom Slovenského štátu pred Národným súdom, materiál dôvernej informačnej služby zo zahraničnej tlače a výstrižky z domácej tlače (1945–1948), rezolúcie pracujúcich k riešeniu politickej krízy na Slovensku v novembri 1947; Osnovy zákonov, vládnych nariadení z úseku všetkých ministerstiev, nariadení Sboru povereníkov a osnovy zákonov SNR ako aj pripomienky k nim. Významné sú materiály a zápisnice zo zasadnutí Predsedníctva SNR, materiály zo zasadnutí pléna SNR, materiály a uznesenia predsedníctva i pléna Sboru povereníkov a uznesenia vlády, materiál zo zasadnutí výborov SNR. Nachádzajú sa tu ďalej rôzne zprávy centrálnych úradov a inštitúcií, povereníctiev, zprávy o vývine poľnohospodárstva a postupe kolektivizácie. V materiáloch z obdobia predsedu K. Šmidkeho sa zachovala korešpondencia o záležitostiach Sväzu slovenských partizánov, Sväzu ľudových protifašistických bojovníkov a záležitosti Komunistickej strany Slovenska.

Dôležité materiály obsahuje skupina písomností z Košického obdobia činnosti SNR. Je to obdobie, kedy sa na oslobodenom území začína orga-

nizovať nová štátna moc, ľudovodemokratické zriadenie v Československu. Aj keď toto obdobie činnosti SNR je krátke, je nesmierne významné. V týchto materiáloch nachádzajú sa písomnosti delegácie pre oslobodené územie, menovania a poverovania vedením verejnej správy na oslobodenom území, vytváranie posádkových veliteľstiev a správ, materiály pre jednanie v spojeneckej a kontrolnej komisii, osnovy prvých nariadení SNR, obnova hospodárskeho života, úprava súdnictva, zprávy o rokovaníach hospodárskej delegácie SNR s veliteľstvom II. ukrajinského frontu, osnovy nariadení o národných výboroch, a prevzatí štátnej správy, o uvalení národnej správy na majetok Nemcov, Maďarov a zradcov; prevzatie správy na oslobodenom území od Červenej armády, spolupráca vlády so SNR, ohlas SNR k českému národu, návrhy na úpravu hraníc, rezolúcie obcí, zprávy o pomeroch vo východoslovenských okresoch, zprávy expozitúr povereníctiev a rekonštrukčné práce vojnou zničených miest a dedín.

Významnú skupinu tvoria písomnosti zvlášť protokolované (dôverné a tajné), v ktorých sa odráža všestranný pohľad na vývoj politických i hospodárskych udalostí a vývoj štátneho aparátu na Slovensku.

Písomnosti neprotokolované zahrňujú materiál: osnovy a návrhy nariadení, uznesení a zprávy k nariadeniam SNR, zprávy výborov SNR, interpelácie poslancov SNR, zprávy imunitného výboru, stenografické zápisy o priebehu zasadnutí plenárnych schôdzí SNR, zápisnice legislatívneho výboru, zprávy (expozé) prednesené na zasadnutiach pléna a výborov SNR, materiály z činnosti Sboru povereníkov, zápisnice zo zasadnutí pléna Sboru povereníkov, materiály a uznesenia zo schôdze vlády týkajúce sa Slovenska, tesnopisecké zprávy zo schôdzí Dočasného národného zhromaždenia, Ústavodarného národného zhromaždenia, Národného zhromaždenia, dohody medzi vládou a SNR, materiál týkajúci sa Ústavy ČSR a informačné zprávy pre poslancov Slovenskej národnej rady.

Poslednú skupinu písomností SNR tvoria spisy týkajúce sa vyznamenaní „Rádom SNP“ a „Za hrdinstvo v práci“.

Archívny fond Slovenskej národnej rady, ako vrcholného orgánu je pre právneho historika základným prameňom k štúdiu vývoja štátu a práva na Slovensku v skúmanom období, pretože v jeho písomnostiach sa odráža všestranný pohľad na politický, hospodársky i kultúrny život na Slovensku.

Spisový materiál bývalého Sboru povereníkov nie je zatiaľ sústredený do ŠSÚA všetok. Archívny fond Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov zahrňuje písomný materiál z rokov 1945–1953 a je sprístupnený archívnu pomôckou. V súčasnom období preberá ŠSÚA do svojej opatery aj ďalší materiál z činnosti Sboru povereníkov.

Nariadením SNR č. 27 zo dňa 7. apríla 1945 o zriadení ústredných

úradov byl zriadený aj Sbor povereníkov Slovenskej národnej rady, na ktorý prešla moc vládna a výkonná. Nariadením Slovenskej národnej rady č. 111 zo dňa 14. septembra 1945 bol zriadený pre obstarávanie agendy Sboru povereníkov Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov. Slovenská národná rada nar. č. 105/46 premenovala Sbor povereníkov SNR na „Sbor povereníkov“ a kompetencia úradu bola doplnená nar. č. 45/46.

Na čele zriadeného Úradu Predsedníctva Sboru povereníkov bol prednosta úradu, ktorý spravoval a zastupoval úrad. Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov sa členil na štyri odbory, a to: I. prezidiálny, II. legislatívny a správny, III. národohospodársky a IV. tlačový. Okrem toho bola uctáreň a správa pomocných úradov.

V spisovnom materiáli Sboru povereníkov najcennejšie sú materiály zo zasadnutí Predsedníctva Sboru povereníkov a zo zasadnutí pléna Sboru povereníkov. Tento spisový materiál podáva všestranný pohľad na vývoj na Slovensku v uvedenom období, pretože spomenuté orgány riešili všetky závažné otázky politického, hospodárskeho, sociálneho i kultúrneho vývoja Slovenska.

Z materiálov archívneho fondu Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov (1945–1953) je najcennejší materiál prezídia, ktorý obsahuje záležitosti organizácie slovenských národných orgánov, Predsedníctva Sboru povereníkov a úradov a inštitúcií jemu podriadených, styk so SNF, s politickými stranami a inštitúciami. V písomnostiach odráža sa styk Sboru povereníkov s vládou, SNR, poverenictvami a inými ústrednými organizáciami, styk s diplomatickými a konzulárnymi zástupcami cudzích štátov. Sú tu ďalej materiály k problematike budovania a práce národných výborov, k industrializácii Slovenska, k výmene obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom, k problematike združstevňovania a memorandá a rezolúcie kultúrnych a verejných inštitúcií.

V písomnostiach jednotlivých odborov nachádza sa materiál k príprave zasadnutí a programu rokovaní Sboru povereníkov, evidencia jeho uznesení, intimovanie uznesení SP a interpelácia týkajúca sa Sboru povereníkov. Nachádza sa tu ďalej materiál z legislatívnej práce, prípravy legislatívnych osnov v rámci príslušnosti ÚPSP, interpelácia právnych noriem a právne posudky, materiál z účasti na medzirezortných poradách legislatívneho rázu, materiál zo sledovania legislatívnych prác v SNR a Národnom zhromaždení.

Z ďalších dôležitých materiálov uvedieme písomnosti o spolupráci so Štátnym plánovacím a štatistickým úradom, najmä so zreteľom na plánovanie, styk s ústrednou plánovacou komisiou. Sledovanie a koordinácia prác v stavebníctve a doprave, styk s poverenictvom dopravy, techniky a pôšt, s Poverenictvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy a ďalšími poverenictvami. Sledovanie otázok pracovných síl, výstavbu nového

priemyslu, sledovanie premiestňovania priemyslu z českých zemí na Slovensko. Nachádza sa tu ďalej materiál najdôležitejších úradných komuniké a politické zprávy mimoriadnej dôležitosti a z poriadania a vedenia tlačových konferencií, o organizácii zpravodajstva, povoľovaní a kontrole tlače. Zachoval sa aj materiál o návštevách politických a kultúrnych osobností zo zahraničia a o sprostredkovaní zpráv politických, hospodárskych i kultúrnych pre domácich i zahraničných zpravodajov.

Záverom možno teda zhrnúť, že tento fond poskytuje bohatý pramenný materiál pre poznanie štátoprávneho vývoja v najnovších dejinách Slovenska.

Z písomného materialu povereníctiev k otázkám vývoje štátu a práva je najcennejší archívny fond Povereníctva vnútra (1945–1960). Slovenská národná rada ako zákonodárny, vládny a výkonný orgán hneď v prvý dni SNP vydala nariadenie č. 3 zo dňa 3. septembra 1944 o zriadení ústredných úradov – povereníctiev, ktorým bolo zriadené aj Povereníctvo SNR pre veci vnútorné.

Po potlačení SNP povereníctva prerušili svoju činnosť a znovu obnovili svoju prácu na základe nariadenia Predsedníctva SNR č. 1 z 21. februára 1945 o zriadení ústredných úradov na oslobodenom území. Po úplnom oslobodení Slovenska vydalo Predsedníctvo SNR nové nariadenie č. 27 za dňa 7. apríla 1945 o zriadení ústredných úradov.

Hlavnou úlohou Povereníctva vnútra od jeho začiatku bolo vybudovanie a upevnenie štátneho aparátu, ľudovodemokratickej verejnej správy a jej orgánov, zaistenie právneho poriadku a občianskej slobody. Povereníctvo vnútra prešlo viacerými zmenami, pričom niektoré znamenali podstatný zásah do jeho kompetencie. K prvej zásadnej reorganizácii došlo po zriadení krajských národných výborov v roku 1949. Riadenie národných výborov nižších stupňov v niektorých veciach bolo odčlenené z agendy Povereníctva vnútra a naopak, pribudli záležitosti KNV.

Z agendy Povereníctva vnútra boli po zriadení Ministerstva národnej bezpečnosti (vl. nar. č. 48 Zb. z. a n. z 23. mája 1950) odčlenené veci bezpečnostnej povahy. Reorganizácia Povereníctva vnútra bola uskutočnená v súlade s Ministerstvom vnútra, aby sa zjednodušil styk medzi ministerstvom a povereníctvom. Od 1. II. 1952 v rámci novej reorganizácie bola vytvorená skupina miestneho hospodárstva, ktorá však zanikla 1. októbra 1953, kedy bola prevedená ďalšia reorganizácia Povereníctva vnútra. Táto reorganizácia bola uskutočnená na základe delimitácie v zmysle ústavného zákona č. 81/53 Zb. z. a nariadení národných výborov vládou, pričom došlo k delimitácii agendy. V roku 1956 bol pripravený návrh o rozšírení právomoci povereníka vnútra a k decentralizácii, realizovaný však nebol. Aj v rokoch 1957 a 1958 bolo pripravených viacero návrhov na decentralizáciu úloh a právomoci na národné výbory

nižších stupňov. Povereníctvo vnútra zaniklo 30. júna 1960 na základe novej úpravy slovenských národných orgánov.

Písomnosti Povereníctva vnútra sú vytriedené a uložené na štyri časti: sekretariát, prezídium, administratívne odbory a požiarna ochrana. Spišový materiál podáva najúplnejší obraz o vývine správy na Slovensku v rokoch 1945–1960 a možno v ňom skúmať hlavne otázky riadenia a hospodárenia národných výborov a ich vývoja.

V písomnostiach sekretariátu nachádzajú sa materialy a návrhy na vymedzenie kompetencie medzi ministerstvami a povereníctvami; materiál k štátnym občianstvám a osvedčeniam o národnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti; povoľovanie vydávania časopisov, situačné zprávy, zásobovacia situácia, vojnové škody, záležitosti presídľovania a osídľovania, zprávy o odsune Nemcov, zprávy o demonštráciách robotníkov a roľníkov za znárodnenie tovární a parceláciu veľkostatkov; zoznamy osôb odsúdených ľudovými súdmi; trestné veci protištátne, odsun Maďarov a Nemcov; zprávy o finančnom stave obcí a miest; materialy k ukrajinskej otázke na Slovensku; zoznamy povolených a likvidovaných spolkov; materiál o krajskom zriadení na Slovensku; o reorganizácii okresov; prehľady a materialy o ekonomickej situácii na Slovensku; zprávy o vybudovaní štátneho aparátu a verejnej správy; smernice PV k vykonávaniu kontrol a inštruktáží NV; výkazy činnosti policajných trestných súdov; návrhy a zápisy z porád tajomníkov a predsedov KNV, ONV; návrhy na zmeny vo vnútornej organizácii NV; materialy k premenovaniu obcí a pod.

V skupine prezidiálnych písomností nachádza sa dokumentačný materiál k štátnemu rozpočtu, návrhy na organizáciu obcí, miest a MNV ako orgánov štátnej a verejnej správy; osnovy nariadení a pripomienky k nim; materiál k úprave čl. štátneho občianstva osôb nemeckej a maďarskej národnosti; záležitosti okresných národných výborov; zprávy z revízií MNV; materiál o likvidácii bývalých župných úradov; opatrenia súvisiace s výmenou a odsunom obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska, bezpečnostné opatrenia v južnom pohraničí; prehľady organizácie verejnej správy na Slovensku; všeobecná agenda spolkov, rozpustenie, zánik, zlúčenie a majetkové záležitosti spolkov, zastavenie a povolenie k vydávaniu časopisov, zprávy KNV, rozbery agendy ONV, zprávy z prieskumu reorganizácie MNV; zprávy o činnosti Osídľovacieho úradu a FNO; záležitosti pracovných táborov atd.

Najväčšiu skupinu tvoria písomnosti administratívnych odborov. V tejto skupine sa nachádza materiál o organizácii, ustanovovaní a inštruovaní MNV, ONV, menovaní miestnych komisárov a miestnych správnych komisií v národnostne miešaných obciach a okresoch, voľby do NV, ONV a SNR. Zachoval sa aj materiál z celoslovenského sjazdu národných vý-

borov v auguste 1945 v Banskej Bystrici. Významnú skupinu tvoria zápisnice NV a zprávy o činnosti NV uložené podľa okresov. Nachádza sa tu materiál k úprave dlhov obcí, základinám, priestupková agenda, veci spolkové, cenzúra časopisov, voličské zoznamy; legislatíva a veci ústavné; obecné a okresné, rozpočty a záverečné účty; materiál k dvojročnému plánu výstavby na Slovensku, k elektrifikácii Slovenska; materiál o činnosti politických strán na Slovensku, územná organizácia národných výborov; veci matričné; plánovacie a rozpočtové a pod.

Nie je možné vyčerpávajúco podať obsah písomností archívneho fondu Povereníctva vnútra v tomto článku, avšak už aj z uvedeného vyplýva, že obsahuje veľmi cenný materiál pre dejiny štátu a práva na Slovensku.

Organicky na fond Povereníctva vnútra nadväzuje materiál fondu „Expozitúra Povereníctva SNR pre veci vnútorné v Banskej Bystrici (1945)“ a „Úradovňa Revízneho odd. Povereníctva vnútra Košice (1945 až 1948)“.

Povereníctvo SNR pre veci vnútorné zriadilo svoje expozitúry v Banskej Bystrici a v Košiciach. Expozitúra Povereníctva SNR pre veci vnútorné v Banskej Bystrici začala svoju činnosť na základe vyhlášky Povereníctva SNR č. 65/45 Ú. v. zo dňa 5. mája 1945. Bola zriadená len na dobu prechodnú, dokiaľ sa neskonsoliduje povojnová situácia. Oblasť expozitúry v Banskej Bystrici siahala na okresy: Námestovo, Trstená, Dolný Kubín, Turčiansky Martin, Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Kremnica, Brezno nad Hronom, Banská Bystrica, Nová Baňa, Levice, Želiezovce, Banská Štiavnica, Krupina, Modrý Kameň, Lučenec, Rimavská Sobota, Jesenské, Šafárikovo, Rožnava a Revúca.

Expozitúra bola zrušená dňom 1. augusta 1945 na základe vyhlášky Povereníctva SNR pre veci vnútorné č. 121/45 zo dňa 25. júna 1945; avšak fakticky expozitúra vykonávala svoju činnosť až do 31. decembra 1945, dokiaľ celá agenda nebola odovzdaná povereníctvu. Spisový materiál sa delí na prezidiálny a administratívny a dáva obraz o povojnovej situácii, o činnosti národných výborov a verejnej správy vôbec. Významný je hlavne materiál o budovaní štátneho aparátu, o zriaďovaní národných výborov, výmene zamestnancov a úradníctva, nachádzajú sa v ňom zoznamy úradov a zamestnancov združených miestnych národných výborov, menovanie členov a predsedov správnych komisií, oznámenie o voľbách do ONV, reorganizácia národných výborov, menovanie funkcionárov NV, zprávy o zásobovacej situácii v okresoch, pokyny o organizačných smerniciach pre tvorenie NV a ONV, zprávy o škodách spôsobených Nemcami, záležitosti týkajúce sa stavby a opráv vicinálnych ciest, zoznamy žiadostí o náhradu vojnových škôd z okresov a pod.

Úradovňa revízneho oddelenia Povereníctva SNR pre veci vnútorné

v Košiciach bola zriadená vyhláškou povereníka vnútra ako súčasť Povereníctva pre veci vnútorné vo veciach dohľadu nad okresnými národnými výbormi (okresnými správnymi komisiami, okresnými komisármi), miestnymi národnými výbormi (NSK). Pôsobnosť úradovne sa vzťahovala na nasledujúce okresy: Bardejov, Gelnica, Giraltovce, Humenné, Kráľovský Chlmec, Veľké Kapušany, Kežmarok, Košice-mesto, Košice-vidiek, Levoča, Stará Ľubovňa, Medzilaborce, Michalovce, Moldava nad Bodvou, Poprad, Prešov, Rožňava, Sabinov, Snina, Stropkov, Svidník, Tornaľa, Trebišov, Spišská Stará Ves, Spišská Nová Ves a Vranov. Úradovňa pracovala až do roku 1948.

Písomnosti z jej činnosti tvoria hlavne zápisnice z revízií prehliadok úradov národných výborov (správných komisií) s hláseniami o zistení, prípadne odstránení závad v práci národných výborov, zápisnice o prevzatí, prípadne odovzdaní úradu či funkcie na úrade národného výboru, obežníky Povereníctva vnútra, Hlavného veliteľstva NB, štatistické údaje o obsadení úradov ONV a MNV, mesačné a týždenné situačné zprávy ONV, materiál o súpise Nemcov a Maďarov, výkazy prác policajného trestného súdnictva pri ONV, záznamy o hospodárskom stave obcí, počte obyvateľov obcí, obnova NV, kontrola voličských zoznamov, materiál o vojnových škodách, zprávy o rekonštrukčných prácach v okresoch, o obnove a výstavbe východného Slovenska, materiál o konfiškácii nepriateľského majetku, hlásenie o výsledku volieb v roku 1948, ako aj ďalší materiál poskytujúci obraz o práci národných výborov v rokoch 1945–1948.

Z oblasti riadenia školstva a kultúry sú sprístupnené archívne fondy Povereníctvo školstva (1945–1960), Povereníctvo informácií a osvety (1945–1952) a Povereníctvo kultúry (1953–1956).

Po oslobodení vykonávalo riadenie školstva a osvety na Slovensku Povereníctvo školstva a osvety. Činnosť započalo ešte v čase SNP v roku 1944 a neskôr obnovením činnosti povstaleckých slovenských národných orgánov pokračovalo v prerušenej činnosti. K prvým úlohám Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu patrila účasť na príprave nariadení Slovenskej národnej rady na úseku školstva a zabezpečenie riadneho chodu vyučovania na školách všetkých druhov a smerov. Organizácia povereníctva sa v priebehu rokov 1945–1960 niekoľkokrát menila a menil sa i názov povereníctva.

K dôležitej zmene v úprave právomoci povereníctva došlo v roku 1953, keď vl. nar. č. 7 zo dňa 31. januára 1953 bolo zrušené Povereníctvo informácií a osvety a osвета prešla na Povereníctvo školstva a osvety, čo však trvalo len veľmi krátku dobu.

K vážnej reorganizácii povereníctiev došlo v roku 1956, kedy bolo zrušené Povereníctvo kultúry, Slovenský úrad pre veci cirkevné a ich

pôsobnosť prešla na Povereníctvo školstva a kultúry. V oblasti decentralizácie riadenia na nižšie zložky vykonalo Povereníctvo školstva a kultúry od 1. septembra 1956 opatrenia, ktoré znamenali presun veľkej časti pedagogicko-organizačnej agendy na podriadené odbory rád národných výborov. Povereníctvu ostalo zabezpečovanie zásadnej normotvornej úpravy škôl a školských zariadení, otázky metodické, zriadenie a zrušovanie škôl odborných a pedagogických, odborná inšpekcia a plány výkonov na týchto školách. Decentralizácia sa dotýkala aj oblasti osvetu, umenia, filmu a cirkevných vecí. Povereníctvu však pribudli nové úlohy. Z Ministerstva školstva prevzalo agendu Správy vysokých škôl na Slovensku a z bývalého Ministerstva kultúry starostlivosť o rozhlas a televíziu na Slovensku.

Písomný materiál je po archívnom spracovaní rozdelený a uložený na tieto časti: 1. písomnosti povereníkov (L. Novomeský, E. Sýkora, O. Klokoč), 2. sekretariát, 3. prezídium, 4. administratívne odbory, 5. Hlavná správa vydavateľstiev, 6. Preverovacia komisia, 7. Štátne kurzy pre prípravu pracujúcich na vysoké školy. Napriek tomu, že časť spisového materiálu bola ešte pred odovzdaním do úschovy archívu zničená, poskytujú písomnosti pramenný materiál k otázkam vývoja školstva na Slovensku v rokoch 1945–1960.

Písomnosti archívneho fondu Povereníctvo informácií a osvetu (1945 až 1952) obsahujú najmä osnovy zákonov a nariadení SNR, zprávy o návštevách zahraničných novinárov a kultúrnych pracovníkov z cudziny, záležitosti krajanov v cudzine, materiál k organizácii a problematike čsl. filmu, rozhlasu, polygrafického priemyslu, štatistický materiál. Celkove možno povedať, že fond obsahuje pramene politického, spoločenského, osvetového a kultúrneho charakteru, organizácií a zložiek riadiaceho štátneho aparátu v oblasti kultúry a osvetu.

K týmto fondom obsahovo patria aj písomnosti Povereníctva kultúry (1953–1956), ktoré na území Slovenska vykonávalo pôsobnosť na úseku umenia, osvetu, filmu, vydavateľskej činnosti, polygrafickej výroby a knižnej distribúcie. Jeho poslaním bolo zabezpečovať, organizovať a usmerňovať rozvoj kultúrneho diania na Slovensku.

Z archívneho fondu Povereníctvo priemyslu a obchodu je sprístupnený VII. reštitučný odbor. Vznik a činnosť reštitučného odboru PPO bola súčasťou demokratizácie povojnového života u nás, ako výraz snáh o hospodárske, spoločenské a morálne prekonanie predchádzajúcich fašizačných tendencií Slovenského štátu.

V záujme konsolidácie pomerov po vojne bola nutná všestranná rehabilitácia tej časti obyvateľstva, ktorú predchádzajúci režim Slovenského štátu z dôvodov rasových a politických vyradil z verejného a hospodárskeho života. Majetková reštitúcia, ktorú uzákonila SNR vydaním rešti-

tučného zákona v roku 1946, sledovala cieľ prekonania krívd fašizmu aspoň v oblasti hospodárskej.

Písomný materiál reštitučného odboru PPO má teda svoje špecifické miesto v systéme štátnej správy. Jeho úlohou bolo jednak zlikvidovať bývalý Ústredný hospodársky úrad a zároveň postarať sa o právne zakotvenie reštitučných nárokov osôb národne, politicky a rasove prenasledovaných vo forme zákona a dbať o jeho dodržiavanie a praktické uplatnenie. Zachované písomnosti sú bohatým prameňom k štúdiu riešenia najmä židovskej otázky.

Archívny fond Povereníctvo zdravotníctva poskytuje pramenný materiál k normatívnej a riadiacej činnosti povereníctva na úseku zdravotníctva, k otázkam týkajúcich sa činnosti zdravotníckych ústavov, výstavby zdravotníckych zariadení, organizácie lekárnictva a hlavne problematiky vytvárania a budovania nového systému zdravotníctva na Slovensku.

Ostatné archívne fondy bývalých povereníctiev nie sú doteraz odborne archívne spracované a sprístupnené analytickou pomôckou. Sčasti sú však usporiadané (najmä sekretariát) a možno v niektorých z nich študovať, avšak vyžaduje si to od bádateľa oveľa viac času a úsilia ako u fondov spracovaných.

Z ďalších doteraz archívne nespracovaných, ale dôležitých archívnych fondov celoslovenských úradov a inštitúcií uvádzame: Slovenský plánovací a štatistický úrad (1945–1952), Slovenský štatistický úrad (1952 až 1960), Slovenský výbor pre výstavbu (1950–1960), Slovenský náboženský fond (1950–1959), Slovenský sväz výrobných družstiev (1952–1958), Slovenský výbor spotrebných družstiev (1953–1960), Správa pre rozvoj miestneho hospodárstva (1960), Správa geodézie a kartografie (1954 až 1960), Správa majetkov pre pozemkovú reformu (1945–1949), Osídľovací úrad pre Slovensko (1945–1950).

Z ďalších odborne archívne spracovaných a sprístupnených fondov ŠSÚA uvádzame: Jednotný sväz slovenských roľníkov (1945–1953), Slovenský výbor telesnej výchovy a športu (1947–1957), Slovenský živnostenský sväz (1949–1952), Československé štátne lesy, n. p. OR, Riaditeľstvo drevospracujúcich závodov štátnych lesov v Bratislave (1946 až 1948), Československé závody ťažkého strojárstva, n. p., Oblastná správa pre Slovensko (1950–1951).

Zvláštnu pozornosť právnych historikov zasluhujú písomnosti fondu Národný súd v Bratislave, ktorý bol zriadený na potrestanie fašistických zločincov, okupantov, zradcov, kolaborantov a previnilcov fašistického režimu v rokoch 1939–1945. K tomuto fondu svojim obsahom patria aj fondy okresných ľudových súdov a miestnych ľudových súdov, ktoré sú opatrované v príslušných Štátnych archívoch.

Archívny fond Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (1945–1959) je ďalším významným fondom k dejinám štátu a práva. V Národnom fronte ako najvyššom politickom fóre po oslobodení zasedali zástupcovia komunistickej i demokratickej strany a prejednávali sa v ňom zásadné otázky politického i hospodárskeho vývoja ľudovodemokratického štátu. V rozhodujúcom stretnutí s reakciou vo februári 1948 zohral dôležitú úlohu i Národný front. Už 25. februára 1948 zišiel sa Prípravný akčný výbor Slovenského národného frontu na prvú schôdzu, kde zástupcovia všetkých politických strán vyslovili plnú podporu Gottwaldovej vláde a úprimnú spoluprácu v obrozenom národnom fronte. Akčné výbory stali sa najvyššími orgánmi verejného života v obvode svojej pôsobnosti a tvorili sa zo zástupcov politických strán i masových organizácií. Ich činnosť smerovala k potlačeniu reakcie, k odstráneniu reakčných živlov z verejného života, k upevneniu režimu ľudovej demokracie a k mobilizácii ľudu k politickému a budovateľskému úsiliu.

Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu zahájil svoju činnosť vo februári 1948 a členmi jeho predsedníctva sa stali vedúci predstavitelia politického života na Slovensku. Písomný materiál Slovenského národného frontu možno rozdeliť na dve obdobia. K prvému obdobiu patria písomnosti z rokov 1945–1948, kedy SNF existoval len ako orgán bez podriadených zložiek. V druhom období (1948–1959) došlo k zmene v organizačnej štruktúre SNF, čo sa odráža i v zachovaných písomnostiach. Ústredné vedenie obstarával ÚAV-SNF, ktorému podliehali nižšie orgány podľa krajov a okresov, čo sa odráža i v štruktúre usporiadaného a odborne spracovaného fondu.

Písomnosti fondu sa členia na tieto vecné skupiny: 1. Zápisnice: ÚAV-SNF, KAV-SNF, OAV-SNF. 2. Zprávy o činnosti: ÚAV-SNF, KAV-SNF, OAV-SNF, zložiek SNF o priebehu a prípravách štátnych akcií a osláv, o činnosti Krajských výborov obrancov mieru, o voľbách do Národného zhromaždenia a SNR a činnosti spolkov. 3. Obežníky ÚAV-SNF. 4. Zoznamy akčných výborov: ÚAV-SNF, MAV-SNF. 5. Časové plány ÚAV-SNF. 6. Spisy: tajné, obyčajné, Klubu poslancov, cirkevné, telovýchovné, Hviezdoslavovho fondu a národných výborov.

Najcennejším materiálom sú zápisnice ÚAV-SNF, KAV-SNF a OAV-SNF. Tieto zápisnice boli zasielané zo všetkých akčných výborov ústrediu a odzrkadľuje sa v nich pracovná náplň a činnosť akčných výborov z celého Slovenska. Zprávy o činnosti akčných výborov a uvedených zložiek podávajú podrobný záznam o situácii a priebehu rôznych udalostí, ktoré akčné výbory zabezpečovali. V písomnostiach sa nachádza materiál k činnosti politických strán, najmä v rokoch 1945–1948, k osnovám zákonov, činnosti Slovenskej národnej rady, k otázke povoľovania a zákazu vytvárania spolkov, vydávania časopisov, cirkevné záležitosti, atď. Pre práv-

nych historikov sú písomnosti tohto archívneho fondu nesmierne cenným prameňom, pretože odrážajú nielen situáciu na centrálnych orgánoch, ale dávajú nahliadnúť aj do verejného a politického života miest a obcí na Slovensku.

Materiál k banskej správe na Slovensku po roku 1945 poskytujú písomnosti fondu Banská administratíva v Bratislave (1939–1951). Sú to písomnosti VIII. odboru Povereníctva priemyslu a obchodu, do kompetencie ktorého patrilo: všeobecná legislatíva v baníctve a súčinnosť s iným zákonodarstvom, organizácia a dozor nad banskými úradmi, banská polícia, inšpekcia banských závodov, bezpečnostné predpisy, banské školstvo, banícke rozhodčie súdy, trestná právomoc a pod. K tomuto fondu možno tematicky priradiť aj archívny fond Štátne banské a hutnícke závody v Bratislave (1938–1951) a Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici (1919–1947), Bane a huty na Slovensku n. p. OR (1946–1953), Štátna ústredná banská inšpekcia pre Slovensko v Bratislave (1952–1954), Obvodný banský úrad v Košiciach (1945–1950), Obvodný banský úrad v Bratislave (1954–1956).

Dôležitý materiál k dejinám štátu a práva na Slovensku v období po roku 1945 opatrujú aj Štátne a okresné archívy. Základnými fondami sú písomnosti krajských národných výborov (1949–1960) a okresných národných výborov, ktoré sa dostali do správy archívov po územnej reorganizácii v roku 1960. Dôležitý pramenný materiál najmä k problematike hospodárstva, plánovania a štatistiky obsahujú písomnosti Zmocnencov Štátneho úradu plánovacieho (1949–1953) v jednotlivých krajoch. V Štátnych archívoch opatrujú aj písomnosti Osídľovacích komisií a úradovní z rokov 1945–1951.

Z oblasti súdnictva sú to fondy krajských súdov, v ktorých sa nachádza materiál súvisle od roku 1871 do roku 1951, ďalej sú to fondy okresných ľudových súdov (1945–1948); poisťovacích súdov; Hlavné štátne zastupiteľstvo (1901–1951) v ŠSÚA, Štátne zastupiteľstvá (1900–1949) v ŠA.

Z archívnych fondov finančnej správy sú tu písomnosti daňovej správy, daňových úradov a okresných finančných riaditeľstiev.

K problematike pozemkovej reformy sú to fondy pracovných skupín pre pozemkovú reformu.

Zo skupiny fondov politických strán a spoločenských organizácií sa nachádzajú fondy: Demokratická strana, oblastné, okresné a miestne zložky na východnom Slovensku (1945–1948), Strana práce v Košiciach (krajské, okresné a miestne zložky) (1946–1948), krajské a okresné zložky Jednotného sväzu slovenských roľníkov (1945–1953), Krajské, okresné výboru Slovenského národného frontu, Krajské výbory ČSM, Krajské výbory obrancov mieru, Krajské sekretariáty Sväzu protifašistických bo-

jovníkov, Krajské výbory Živeny – Sväzu československých žien, Čsl. červeného kríža, Sväzarmu.

Obdobne v okresných archívoch sa nachádzajú archívne fondy okresnej proveniencie a významu, ktoré sa v dôsledku novej územnej organizácie, resp. i ďalších reorganizácií dostali do správy okresných archívov. Tieto materiály podávajú detailný pohľad na vývin v jednotlivých okresoch. Vypočítavanie jednotlivých archívnych fondov by bolo zdĺhavé a snáď aj neúčelné a preto sme sa obmedzili nie na detailný výpočet všetkých fondov, ale sme poukázali len na skupiny fondov, pretože sa opakujú vo všetkých štátnych, resp. okresných archívoch. (napr. fondy KNV, ONV, MNV, atď.).² Materiál štátnych a okresných archívov je však dôležitý pre poznanie vývoja štátu a práva a realizácie právnych noriem v živote a pre poznanie výstavby štátneho aparátu a verejnej správy na všetkých stupňoch riadenia.

Dúfame, že naša informatívna štúdia o prehľade archívnych fondov k dejinám štátu a práva na Slovensku v období budovania socializmu (1945–1960) splní svoj účel a stane sa pomôckou všetkým, ktorí pri svojej vedeckej práci budú používať pramenný materiál našich archívov.

² Prehľad o fondoch štátnych archívov podávajú publikácie: Štátny archív v Košiciach. Sprievodca po fondoch II, SAS, Bratislava 1965.

Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka v Bytči, Sprievodca po archívnych fondoch II, SAS, Bratislava, 1965, Štátny archív v Bratislave, Sprievodca po archívnych fondoch III, SAS, Bratislava, 1966.

Podrobný prehľad o všetkých doteraz vyhotovených archívnych pomôckach k jednotlivým archívnym fondom podáva zpráva: „Archívne pomôcky štátnych a okresných archívov na Slovensku za desaťročie 1956–1965 uverejnená v časopise Slovenská archivistika roč. I. (1966), č. 2, str. 296–356.

Архивные источники до истории государства и права в Словакии в период строительства социализма (1945 — 1960 гг.)

Ладислав Губенак

Резюме

Hans Julius Wolff, Die Archive in der Tschechoslowakei

В статье дается обзор архивных фондов государственных и районных архивов в Словакии по вопросам истории государства и права в Словакии в период строительства социализма (1945—1960 гг.). Работа является органическим продолжением предшествующих двух исследований об архивных источниках по истории государства и права в период капитализма, опубликованных в сборнике «Правнегисторичке штудие» («Исследования по истории права») №№ 11 и 12.

Более подробно рассматриваются архивные фонды словацких национальных органов и общесловацких учреждений, хранящиеся в Государственном словацком центральном архиве и являющиеся основными и главными источниками изучения развития государства и права в Словакии.

В статье приводятся и фонды районных и государственных архивов, содержащие материалы по развитию государства, главным образом по вопросам развития управления в Словакии в рассматриваемый период.

Статья, являясь пионерской работой, не может исчерпывающе перечислить все архивные фонды, относящиеся к указанной проблематике, а дает общую картину архивных фондов и групп фондов, представляющих значение для ориентации исследователей, работающих в области истории государства и права в этот период.